

एक चिकित्सक अभ्यास : वृद्धांचे प्रश्न

डॉ. सोनटक्के रमेश शंकराव

*समाज शास्त्र विभाग, स्वामी रामानंद तीर्थ महाविद्यालय, अंबाजोगाई

प्रस्तावना:-

वृद्धावस्था हि मानवी जीवनाची स्वाभाविक आणि नैसर्गिक घटना आहे. जन्माला येणारा प्रत्येकच व्यक्ती बाल्यावस्थेतून, तारुण्य अवस्थेतून आणि वृद्धावस्थेतून जातो. आंतरराष्ट्रीय मापदंडानुसार ६० वर्ष पूर्ण केलेला व्यक्ती म्हणजे वृद्ध मानला जातो. आज आर्थिक आणि सामाजिक सुधारणा प्रभावीपणे पुढे घेऊन जाण्यासाठी वृद्धांच्या समस्यांची काळजी घेणे आवश्यक आहे. भारताच्या परंपरेनुसार, वृद्ध लोक कुटुंबात सत्ता आणि प्रतिष्ठेचे स्थान व्यापत होते. परंतु आजकाल ते निष्क्रिय, परावलंबी, आजारी आणि आर्थिक, शारीरिक आणि मानसिकदृष्ट्या दुर्बल होत चालले आहेत, या सर्व घटनांमुळे अनेक सामाजिक, आर्थिक समस्या निर्माण होत आहेत. आरोग्य, शिक्षण, वैद्यकीय सुविधा आणि त्याच क्षेत्रातील तांत्रिक प्रगतीमुळे आणि वृद्ध लोकांसाठीच्या इतर राष्ट्रीय योजना किंवा कार्यक्रमांमुळे, वृद्ध लोकांच्या मृत्यूच्या दरात घट झाली आहे परिणामी लोकसंख्येमध्ये सतत वाढ होत आहे. भारतातील ६० वर्षे आणि त्याहून अधिक वयाचे लोकांना आर्थिक तरतुदींचा अभाव, खराब आरोग्य स्थिती, निवृत्तीनंतरच्या काळात भावनिक आधार नसणे आणि आजारपण या प्रमुख समस्यांना तोंड द्यावे लागते. ही स्थिती सामाजिक आर्थिक समस्या बनते. सेवानिवृत्तीनंतर अपुऱ्या उत्पन्नाची समस्या, जोडीदाराची कमतरता किंवा पुरेसा मोकळा वेळ, खराब आरोग्य, सामाजिक अलिप्तता, कौटुंबिक संबंध आणि शारीरिक आणि आर्थिकदृष्ट्या परावलंबित्व इत्यादी, या सर्व परिस्थिती परस्परसंबंधित किंवा परस्परावलंबन आहेत, पारंपारिक भारतीय संयुक्त कुटुंब पद्धती आता कमी होत आहे. आणि अधिक कुटुंबे विभक्त होत आहेत.

Copyright © 2022 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial Use Provided the Original Author and Source Are Credited.

अभ्यासाचे महत्त्व :-

आपल्या भारतात आणि जगभरात वेगाने सामाजिक आणि आर्थिक बदल होत आहेत, तेव्हा आर्थिक अडचणींचा सामना करावा लागतो. त्यामुळे वृद्धावस्थेतील लोकांना भेडसावणाऱ्या विविध प्रमुख सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांवर आणि कौटुंबिक काळजी आणि आधार यासारख्या घटकांवर लक्ष केंद्रित करणे महत्त्वाचे आहे. समस्यांच्या प्रमुख कारणांबद्दल आणि त्यांच्या जीवनाबद्दलच्या नकारात्मक वृत्तींबद्दल सर्वात वृद्ध लोकांच्या धारणा जाणून घेणे देखील महत्त्वाचे आहे, जेणेकरून वैद्यकीय/आरोग्य सेवा, भावनिक आधार, समुपदेशन इत्यादी बाबतीत सामाजिक कार्यांच्या हस्तक्षेपाच्या व्याप्तीचे

मूल्यांकन करण्यात मदत होईल.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :-

१. वृद्धांना भेडसावणाऱ्या प्रमुख सामाजिक आर्थिक समस्या जाणून घेणे.
२. वृद्धांच्या राहण्याच्या स्थितीबद्दल जाणून घेणे.
३. कुटुंबातील सदस्यांनी दिलेली काळजी आणि उपचार याबाबत वृद्धांची मते जाणून घेणे.
४. समस्यांची कारणे जाणून घेणे
५. वृद्ध लोकांमध्ये अस्तित्वात असलेल्या जुनाट आजारांबद्दल समजून घेणे.
६. वृद्धांच्या समस्येवरील उपाययोजना सुचविणे.

तथ्य संकलन पद्धती:-

१. **दुय्यम तथ्य संकलन पद्धती:-** प्रस्तुत संशोधन पेपर साठी तथ्य संकलन पद्धती मधील द्वितीय तथ्य संकलन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. यात प्रामुख्याने संदर्भ ग्रंथ, पुस्तके, प्रकाशित साहित्य, अप्रकाशित लेख, वर्तमानपत्रे, संशोधन प्रबंध, मासिके, संशोधन पत्रिका, ईत्यादिंचा उपयोग केला आहे.

अध्ययन पद्धती:-

प्रस्तुत संशोधन पेपर “वृद्धांच्या समस्या: कारणे आणि उपाय एक समाजशास्त्रीय अध्ययन” साठी वर्णनात्मक किंवा विश्लेषणात्मक संशोधन अध्ययन पद्धतीचा उपयोग केला आहे.

संशोधन साहित्याचा आढावा:-

१. **राजू एस.एस.,(२०११) :-** यांनी त्यांच्या वृद्धत्व संशोधनावर लक्ष केंद्रित केले आहे आणि सामाजिक, आर्थिक, मानसिक आणि शारीरिक तसेच आरोग्य अशा पैलूवर आणि वृद्ध अत्याचाराच्या दृष्टीने हे संशोधन विश्लेषण प्रदान करते. लेखकाने वृद्ध लोकांच्या काळजीचे कोणते मॉडेल तयार केले जाऊ शकते या मुद्द्यांवर देखील चर्चा केली आहे आणि असा युक्तिवाद केला आहे की, निवासस्थान, सामाजिक वर्ग आणि लिंग यासारख्या घटकांनी काळजीच्या मॉडेलवर प्रभाव टाकला आहे. लेखकाच्या मते, कुटुंबाच्या संस्थेचे संरक्षण करणे आवश्यक आहे आणि मानक आणि सामाजिक कार्यात हस्तक्षेप करणे किंवा व्यावसायिक कल्याणकारी सेवांद्वारे आर्थिक आधार, वृद्ध लोक आणि त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांना देखील समुपदेशन करणे आवश्यक आहे. लेखकाने असा निष्कर्ष काढला आहे की, वृद्धत्वाचे सर्व पैलू एकसमान स्थिर नाहीत.
२. **हेमावती यू. आणि राणी. बी.एस.,(२०१४) :-** यांनी वय, लिंग आणि राहण्याच्या प्रकारांवर आधारित वृद्ध लोकांना भेडसावणाऱ्या समस्यांवर लक्ष केंद्रित केले आहे, ते तिरुपती शहर आणि आंध्र प्रदेश राज्यातील मन्नूरपल्ली गावातील त्यांची

संस्था आणि गैर-संस्था यांचा अभ्यास केला आहे. . अभ्यासाद्वारे लेखकांना असे आढळून आले आहे की, बहुसंख्य वृद्ध लोक होते ज्यांनी संस्थांमध्ये प्रवेश घेतला होता जेथे विभक्त कुटुंबातील होते. लेखकांनी असेही निरीक्षण केले आहे की, संस्थागत वृद्ध व्यक्तींना अनेक मानसिक समस्यांचा सामना करावा लागत आहे, ज्यांना गैर-संस्थागत लोकांच्या तुलनेत गैर-संस्थागत वृद्ध लोक मोठ्या आर्थिक समस्यांना तोंड देत होते.

३. कुमार, वाय. आणि भार्गव, ए. (२०१४) :- यांना असे अभ्यासात दिसून आले की, वृद्ध लोकांबद्दल त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांकडून अपमानास्पद वागणूक देण्याचा प्रयत्न केला आहे. अभ्यासाद्वारे लेखकाने सर्वात वृद्ध लोकांवर प्रचलित असलेल्या गैरवर्तनाच्या प्रकारांवर चर्चा केली आहे आणि कुटुंबातील सदस्यांच्या अपमानास्पद वागणुकीच्या परिणामाचा अभ्यास केला आहे. अभ्यासासाठी लेखकांनी कुटुंबातील वृद्ध लोकांच्या स्थितीचे रक्षण करण्यासाठी सामाजिक सुरक्षा उपायांची पर्याप्तता तपासली आहे, आधुनिक आणि नवीन पिढ्यांमधील मानवी मूल्यांचा न्हास हे सामान्य कारण आहे. लेखकांनी असे मत मांडले आहे की, वृद्धावस्थेतील लोकांच्या समस्येवर मात करण्यासाठी सामाजिक कार्य सरकारी धोरणे आणि अत्यावश्यक प्रमुखांनी वेळेवर हस्तक्षेप करणे आवश्यक आहे.

४. सिंग.आर.,(२०१५) :- यांनी वृद्ध लोकांच्या सामाजिक आणि आरोग्यविषयक समस्यांसह वृद्ध लोकांच्या सामाजिक आर्थिक स्थितीची माहिती दिली आहे. अभ्यासाद्वारे लेखकाने भारतातील वृद्ध लोकांच्या समस्यांना कारणीभूत घटकांवर लक्ष केंद्रित केले आहे. लेखकाने या वस्तुस्थितीवर लक्ष केंद्रित केले आहे की, शहरीकरण, कौटुंबिक अणुकरण, औद्योगिकीकरणाची झपाट्याने वाढ आणि वैयक्तिक तत्त्वज्ञानाच्या वाढीमुळे भारतीय पारंपारिक मूल्ये कमी होत आहेत; जी पूर्वी वृद्ध लोकांवर निहित अधिकार होती. लेखकाने सुचवले आहे की, ज्येष्ठांच्या समस्या टाळण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत आणि हे कुटुंबांमध्ये जागरूकता निर्माण करून आणि सामाजिक कार्यांच्या हस्तक्षेपाद्वारे केले जाऊ शकते.

वृद्ध म्हणजे कोण?

- १) एलिझाबेथ हरलॉक :-** यांच्या मते, “वृद्धावस्था म्हणजे जीवनातील शेवटचा कालखंड होय”.
- २) हेंड्रि आणि क्युमिंग :-** “जीवनातील उपयोगी आणि अभिलाषा असणाऱ्या आरंभीच्या अवस्थेपासून दूर जाण्याच्या प्रक्रियेला वृद्धावस्था असे म्हणतात”.
- ३) डिक्शनरी ऑफ सोशियोलॉजी मध्ये कोलिनस हे** वृद्धावस्था हि शारीरिक स्थिती बरोबरच या प्रक्रियेशी निगडीत सामाजिक प्रक्रियेशी निगडीत असते. यावर ते भर देतात.
- ४) ऑक्सफर्ड डिक्शनरी मध्ये** “वृद्ध म्हणजे सर्वसाधारणपणे वयाची ६० वर्ष पूर्ण केलेली व्यक्ती होय”.अशी व्याख्या केलेली आहे.

वृद्धांच्या समस्येचे विश्लेषण:

- १) संयुक्त कुटुंबाचे विघटन
- २) व्यक्तिगत स्वार्थ
- ३) भौतिक सुख सुविधांमध्ये अतिरेकी वाढ
- ४) व्यक्ती पेक्षा पैस्याला अधिक महत्त्व
- ५) जुन्या आणि नव्या पिढीतील वैचारिक मतभेद

आज वृद्धांची समस्या अकल्पनीय आहे. म्हातारपण हे शाप होत चालले आहे. वृद्धांचे जगणे कठीण होत आहे. काही वृद्धाना साधे चालता सुद्धा येत नाही तर काही वृद्ध अपंगांसारखे अंधरुणाला खिळून जीवन जगत आहेत. जर ते वरच्या वर्गात असतील तर त्यांच्या मुलांनी नर्स किंवा अटेंडंटची व्यवस्था केली आहे. त्या लोकांचे जीवन भौतिक सुखसोयींनी परिपूर्ण असले तरी वेळ कसा घालवायचा हा प्रश्न त्यांना सतावतो. डोळे साथ देत नाहीत त्यामुळे वाचता येत नाही, दूरदर्शनवरील कार्यक्रम पाहणे अवघड झाले आहे. शेवटी, काय करायचे ? ज्या माता पित्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य मुलांच्या संगोपनात घालवले, ती मुले आपल्याच संसारात व्यग्र झालेली दिसून येतात . काही परदेशात तर काही स्वतःच्या देशात व्यस्त आहेत. काही बळजबरीने असहाय्य असतात तर काही पालकांच्या कर्तव्यापासून वंचित असतात. उरलेली गोरगरीब म्हातारी वृद्ध माणसे अधीरतेने किंवा उत्कंठेने घराच्या दारात कोणीतरी येण्याची वाट पाहत दोन गोष्टी करू शकतील अशी वाट पाहत बसतात. समस्या अशी आहे की, लोक या वृद्धांसोबत बसणे किंवा बोलणे हे वेळेचा अपव्यय मानतात. जीवन जगण्याची कला, महत्त्वाच्या गोष्टी ज्येष्ठांकडून शिकता येतात, हे त्यांना समजत नाही, त्यापासून ते वंचित राहतात. समाजाचे स्वरूप बदलत चालले आहे. पाळणाघरातून मुलांवर सोपवल्या जाणाऱ्या ओझ्यात मुलं गाडली गेल्यानं आजी-आजीची गोष्ट नामशेष झाली आहे. आजींच्या कथा किंवा धडे ऐकायला त्यांच्याकडे वेळ कुठे आहे ? मध्यमवर्गीय ज्येष्ठांची अवस्था तर अधिकच दयनीय आहे. इथेही वेळेचे बंधन. आजच्या हलाखीच्या युगात त्यांची मुले धडपडत आहेत, स्वतःला वरच्या वर्गात आणण्यासाठी. त्यांच्याकडे आई-वडिलांसाठीही वेळ नाही. फक्त आगामी भविष्यासाठी, म्हणजेच ते आपल्या मुलांच्या संगोपनात वेळ घालवत आहेत. आपल्या मौल्यवान वेळेत, पालकांना वेळ देणे मूर्खपणाचे आहे, नाही का असे त्यांना वाटते ? आता त्यांचा काय उपयोग ? वेळ वाया घालवणाऱ्यांचा काय उपयोग ? गरीब वृद्ध उपेक्षित जीवन जगत आहेत. शेजाऱ्यांच्या दयाळूपणावर अवलंबून रहा. त्यांची विडंबना अशी आहे की, ते त्यांच्या स्थितीबद्दल काहीही बोलू शकत नाहीत, त्यांच्या मुलांच्या कमतरतांकडे दुर्लक्ष करू नका. पण कुणाला काही सांगू शकत नाही. समाजातील मुलांची प्रतिमा त्यांना कमी करायची नाही, परिणामी ते गुदमरून जीवन जगत आहेत. मध्यमवर्गाची सर्वात मोठी विडंबना म्हणजे ढोंग. मग ते उच्च

एज

Educreator Research Journal

VOLUME-IX, ISSUE- III

MAY - JUNE 2022

Original Research Article

मध्यमवर्गीय असो वा कनिष्ठ मध्यमवर्गीय असो. खोट्या अभिमानासाठी ते आपल्या प्राणांची आहुती देत आहेत. तरुण असो वा वृद्ध, समाजातील सर्वात दयनीय स्थिती या वृद्ध वर्गाची आहे. ते श्वास घेत आहेत परंतु स्वच्छ हवेत नाहीत. संघर्षमय जीवन ही या वर्गाची ओळख आहे. वृद्धांची अवस्था अत्यंत बिकट आहे. सरकारने ठिकठिकाणी वृद्धांश्रम उघडले, पण ते पुरेसे नाहीत. मुलांची निंदा होऊ नये म्हणून या वर्गातील वृद्धांना आश्रमात जायचेही नाही. आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल किंवा निम्नवर्गीय व्यक्तीचे जीवन अभावाने सुरू होते आणि दुःखाने संपते. त्यांची मुले मजुरी म्हणून किंवा कोणत्या ना कोणत्या मार्गाने आपला उदरनिर्वाह करतात. या वर्गातील वडिलधाऱ्यांची ना अपेक्षा ना इच्छा. त्रासदायक जीवन जगणे त्यांच्या नशिबी आले आहे. म्हातारी माणसे निदान आपल्या मुलांकडे डोळ्यांसमोर तरी पाहतात. अर्धे पोट जेवल्यानंतर खाटेवर आडवे पडून मुलांची सकाळपासून रात्रीपर्यंत वाट पाहण्यात वेळ जातो. पण मुलांच्या हालअपेष्टांमुळे आणि स्वतःच्या अक्षमतेमुळे ते तीळ-तीळ मरत राहतात. तात्पर्य, कोणताही वर्ग असो, बहुतांश वृद्धांची स्थिती चिंताजनकच आहे. याला कुठे तरी न्यूक्लियर फॅमिलीही जबाबदार आहे. आज प्राधान्यक्रम बदलत आहेत. माणसं आई-वडिलांच्या कर्तव्यापासून दूर जात आहेत. गरजा आकाशासारख्या अमर्याद, अनंत झाल्या आहेत. ज्यामध्ये जन्मदात्या आई-वडिलांची उपस्थिती निरर्थक असते. सर्वच माणसं अशी क्रूर, निर्दयी नसतात, जी आपल्या आई-वडिलांना ओझं मानतात. समाजातील बहुसंख्य लोकांबद्दल असे असते, सगळ्यांबद्दल नाही. प्रत्येक माणसाचे सर्व प्रथम प्राधान्य त्याच्या पालकांची काळजी आणि आदर असणे आवश्यक आहे. त्यांना दुखापत किंवा दुर्लक्षित केले जाऊ नये. ते समाधानी राहिले, तरच त्यांच्या आशीर्वादाने आपले भविष्य सुखी होईल. त्यामुळे आजपासून कुणीही आपल्या आई-वडिलांना किंवा वडीलधाऱ्यांना दुखवणार नाही, त्यांना योग्य तो मान सन्मान दिला जावा. प्रत्येक माणूस एक ना एक दिवस म्हातारा होण्यासाठी जन्माला येतो. कोणावर तरी अवलंबून राहावे लागेल. त्यामुळे ते म्हातारे झाले असे वाटू घायचे नाही, तर त्यांचे मनोबल वाढवायचे आहे.

शिफारशी / उपाययोजना :-

- १) कुटुंबातील प्रत्येक निर्णय प्रक्रियेत माता-पित्यांचा, आजी आजोबांचा समावेश करून घेणे आवश्यक आहे.
- २) कुटुंबातील वयो वृद्धांच्या शारीरिक, मानसिक आणि आरोग्यविषयक समस्या जाणून घेऊन त्यांची काळजी घेतली पाहिजे.
- ३) वृद्धांना समाजात पूर्ण मान सन्मान मिळाला पाहिजे.
- ४) वृद्धांच्या अनुभवाचा विकास प्रक्रीयेत उपयोग करून घेतला पाहिजे.
- ५) सरकारने वृद्धांसाठी आरोग्य सेवा (NPHCE) साठी राष्ट्रीय कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी केली पाहिजे.
- ६) विविध सरकारी योजना किंवा कार्यक्रमांबद्दल वृद्ध लोकांमध्ये जागृती करण्यासाठी सरकार आणि स्वयंसेवी संस्थांनी

प्रयत्न केले पाहिजेत.

- ७) स्वयंसेवी संस्थांनी डे केअर सेंटर्सची स्थापना केली पाहिजे जिथे वृद्ध लोक त्यांच्या समवयस्कांना भेटू शकतील आणि त्यांच्यासोबत मिसळू शकतील आणि सामाजिकदृष्ट्या अर्थपूर्ण पद्धतीने त्यांचा वेळ घालवू शकतील.
- ८) वृद्ध लोकांचे अनुभव आणि कौशल्य यांचा समाजाच्या कल्याणासाठी योग्य उपयोग झाला पाहिजे, जेणेकरून त्यांचा जीवनाकडे पाहण्याचा नकारात्मक दृष्टिकोन सकारात्मक दृष्टिकोनात बदलून कुटुंबातील सदस्यांवर अवलंबून राहण्याची त्यांची भावना कमी होण्यास मदत होईल.
- ९) वृद्ध लोकांसाठी राष्ट्रीय धोरण आणि कार्यक्रमांची योग्य आणि प्रभावी अंमलबजावणी व्हायला हवी.

सारांश/समारोप:-

म्हातारपण ही अपरिवर्तनीय जैविक प्रक्रिया आहे. म्हातारपणाची समस्या ही जगभर मुख्य सामाजिक समस्या मानली जाते. वृद्धावस्थेत, लोकांना अनेक सामाजिक आर्थिक आणि आरोग्य समस्यांना तोंड द्यावे लागते, ज्यांचे निराकरण करणे त्यांना शक्य नसते आणि त्यांना त्रास सहन करावा लागतो आणि त्यामुळे समाजासाठी समस्याप्रधान समस्या बनतात. असा निष्कर्ष काढला जातो की विभक्त कुटुंब पद्धतीचे अस्तित्व आणि आर्थिक आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रभावामुळे आजकाल वृद्ध लोक ज्या विचित्र समस्यांना तोंड देत आहेत त्यावर लक्ष केंद्रित केले आहे आणि तरुण पिढीची वृद्ध लोकांप्रती असलेली कर्तव्ये किंवा कर्तव्ये कमी होत आहेत.

संदर्भ:

K, D. (1996). The Elderly in India. New Delhi: Sage.

अरविंद, ग. (१९७९). वृद्ध आणि त्यांचे प्रश्न. मुंबई: पॉप्युलर प्रकाशन .

खैरनार, (२००७). वृद्धांच्या समस्या: चिंता आणि चिंतन. औरंगाबाद : चिन्मय प्रकाशन .

गीरीराजशरण, अ. (२००४). वृद्धावस्था की कहानिया . न्यू दिल्ली : प्रभात प्रकाशन .

नाथ, र. स. (२०१६). वृद्धावस्था में सुखी जीवन . न्यू देल्ली : प्रभात प्रकाशन .

भा.की., ख. (१९९१). भारतीय सामाजिक समस्या . नागपूर .

Raju, S. (2011). *Networking of Organizations Working for care of older person in Mumbai. Delhi: B.R.Publishing Corporation.*

Cite This Article:

डॉ. सोनटक्के रमेश शंकराव,(2022). वृद्धांचे प्रश्न : एक चिकित्सक अभ्यास, Educreator Research Journal, Volume-IX, Issue- III, May - June 2022, 53-58.